

*Doctoral Research
Докторантски изследвания*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ФОРМИРАНЕ НА ОТНОШЕНИЕ КЪМ ПРИРОДАТА КАТО КЪМ ЦЕННОСТ НА КУЛТУРАТА (ПРЕДУЧИЛИЩНА РАЗНОВЪЗРАСТОВА ГРУПА)

Надзифе Чангалова

Югозападен университет „Н. Рилски“ – Благоевград

Резюме. В настоящата статия са изведени психологически и педагогически предпоставки за запознаване на децата от предучилищна възраст с природната среда от гледна точка на формиране на отношение към нея като към ценност на културата. Посочени са основните структурни компоненти на понятието отношение. Приведени са педагогически аргументи, доказващи необходимостта от разработване на теоретико-методически модел за формиране на отношение към природата като към ценност на културата.

Keywords: nature as a cultural value, forming an attitude and structural components, preschool varied-aged group

Педагогическата наука се развива, основавайки се на научните постижения на психологията, социологията, философията и другите науки, както и техните клонове. Опирайки се на богатия си опит в исторически аспект, педагогическа наука е насочена към развитие и усъвършенстване, като се стреми да отговорни на актуалните обществени потребности от екологическо възпитание на децата още в предучилищна възраст. Голяма част от научните изследвания на педагогиката са насочени към изграждане на стратегии и построяване на педагогическа технология за ориентиране на децата в природната среда. Теорията и практиката се обогатяват с различни парадигми, подходи, идеи и средства за осъществяване на ефективен педагогическия процес.

Съвременните теоретични изследвания и прилагането на екологическия подход като методологическа основа за анализ и организация на възпитателния процес при въвеждането на децата в света на природата извеждат актуални и нерешени от практиката педагогически проблеми. Тук става въпрос за преосмисляне формулирането на целите, структурирането на познавател-

ното съдържание и обновление на педагогическата технология за запознаване на децата с природата, водещи до промени в съзнанието и качествено ново „виждане“, екологосъобразно поведение и отношение към нея. Педагогическите условия следва да се опират на философското разбиране, свързано с преодоляване на утилитарното отношение към природните дадености и внасяне на аксиологически компонент в процеса на въвеждане на детето в природната среда.

Съвременните теоретични разработки за екологическо възпитание и формиране на екологическа култура у децата в предучилищна възраст отчитат нейната индивидуалност, принадлежността към даден етнос и социокултурната среда, в която се развива детето (Yanakieva, 1994: 5 – 43; Doroshko, 2002: 13 – 14). Много теоретични изследвания в областта на социологията, етнопсихологията, културологията, антропологията и екопедагогиката показват, че принадлежността на дадена личност към определена етническа група оказва влияние върху индивидуалното отношение към заобикалящата я природна среда, нейната адаптация и социализация към външните условия. Социалната и културната среда, в която се развива детето, оказва влияние върху развитието на всички психични процеси, социализация, формирането на Аз-образа и в частност – предопределя неговите поведенчески стереотипи при взаимодействие с природата. Според Д. Гюров ориентирането в света (*в това число и природата, д.м*) е „основа за самоутвърждаване и приобщаване към общочовешките ценности“ (Gyurov, 2007: 10). В тази връзка, социалната среда, в която се развива детето, оказва влияние върху ценностните ориентации на личността към природната среда, моделира го като естествен носител и наследник на етнокултурното отношение към природата като към ценност. На практика обаче психологическите изследвания за социализацията и формирането на ценностна система на детето в предучилищна възраст се ограничават в областта на социалните явления в живота на човека. Това дава своето отражение в педагогическата наука за запознаване на детето с природната среда, в резултат на което педагогическата технология се конструира по начин, осигуряващ природонаучни, в това число биологични, физико-географски знания за обекти и явления от природната среда. Реализирането на педагогическа технология за системно овладяване на знания и опит, основана на екологическия подход и включваща културно-историческата парадигма, създава предпоставки, при които наред с усвояването на научни знания у детето да се формира отношение към природата като към ценност на културата. В тази връзка, запознаването на децата с отделни *културни артефакти* ще обогати съдържателно педагогическия процес за запознаване на детето с природната среда, водещи до формиране на отделни аспекти на отношението (разглеждано като комплексно психическо явление) към природата като към ценност на културата. От друг аспект, ще разкрие неизползваните в педагогическата

практика възможности за *осигуряване на разнообразна дейност за целта и отразяване на обобщеното отношение към природата в самостоятелната художественотворческа дейност в предучилищна възраст.*

Съществуването на смесени по възрастов признак групи е едно от съвременните явления в педагогическата реалност, продиктувано от редица социално-икономически промени. Това пороци известни тревоги у педагогическата общност и негативни нагласи у родителите във връзка с осигуряване на условия за ефективността на педагогическия процес в този вид групи. Тези нагласи са свързани с промените в досегашната практика на предучилищните заведения, която беше ориентирана към сформирани на хомогенни групи, в чийто състав децата се обединяваха на база едновъзрастов показател. Обединяването на децата в разновъзрастови групи не води автоматично до намаляване на ефективността на педагогическия процес в тях. Наблюденията и опитът в практиката ни навеждат на извода, че смесените групи благоприятстват педагогическия процес за ориентиране на децата в околната среда, социализация и динамика в развитието на творческите способности. Това се постига чрез взаимните контакти на децата с различен практически опит, с различно ниво на познавателни способности и интереси, с различно ниво на развитие на навици и умения, които в процеса на педагогическо взаимодействие взаимно се обогатяват. Описвайки своя опит за възпитание във и чрез колектива, А. Макаренко смята, че колектив от деца с разновъзрастов състав напомня най-много на семейството и го определя като най-изгоден във възпитателно отношение. Според автора *„там се създава грижа за по-малките, уважение към по-възрастните, създават се най-нежните оттенъци на другарски отношения“* (Макаренко, 1968). Този подход на организиране на формални обединения на децата разчупва практическите рамки и критерии за сформирани на групи и създава условия и предпоставки за протичане на педагогическия процес, водещ до обогатяващо педагогическо взаимодействие в два плана. В първи план е взаимодействието на педагога и децата, на втори план – взаимодействието на детето с другите деца. Разновъзрастовите групи като благоприятна среда за развитие на децата са разгледани от Е. Драголова (Dragolova, 2001: 44), според която *„съществуването на разновъзрастовите групи трябва да се разглежда не като неизбежен и принудителен начин да се подсигури капацитетът на групата, а като важен принцип на ефективно развиващ се педагогически процес“*. От гледна точка на формите на организация на педагогическия процес, целесъобразно е педагогът да работи с малки подгрупи взаимодействащи си деца. Чрез тези обединения се стимулират различни форми на детско сътрудничество, общуване, обмен на познания и опит, проява на емпатия към по-малките. Това придава ускоряваща динамика за познавателно, личностно и социално развитие на децата, възпитавани в условия на разновъзрастова група. Най-съществената част от работата в

смесени групи е приложение на диференцирания и индивидуалния подход при сформирването на подгрупи взаимодействащи си деца, обединени от обща цел и организирани в обща дейност. Тези подгрупи могат да се сформират по различни критерии в зависимост от нивото на познавателно развитие, на база лични предпочитания на децата, общи интереси или ниво на развитие на способностите. Това изисква педагогът да познава вътрешната динамика на групата, като отчита емоционалната привързаност, нивото на индивидуално развитие и интереси на децата. Такъв вид групи осигуряват ускорено общо развитие на децата и улесняват корекционните функции на възпитателния процес. Съществуват теоретични разработки по проблема от представители на класическата педагогика М. Мотесори (1932), Ф. Фрѐбел (1937) и в съвременната специализирана литература – М. Лисина (1986), Стеркина (1990), както и конкретни методически насоки за възпитателна работа в смесена група на детската градина (Radeva, 1989). Тези теоретични разработки се отнасят до начините на организацията на педагогическия процес в тях, а не до разкриване на благоприятните условия и възможността за запознаване с природата и формиране на отношение като към ценност на културата.

Понятието *отношение* е обект на изследване на редица науки, между които са философия, психология, социология и педагогика във връзка с решаването на всички въпроси, отнасящи се до личностното развитие. Във философския речник понятието „отношение“ се разглежда като „*взаимна връзка*“ между явленията „*специфични особености и свойства*“ на отделната личност или обществото спрямо всичко, което го заобикаля. Те се проявяват както вътрешни (субективни) и външни (обективни) отношения, между които има непрекъснат преход и взаимозависимост. Отношението е специфична и осъзната форма на „*отражение на обективния свят*“⁽²⁾. В общата психология отношението се разглежда като „*обективна връзка, зависимост или позиция, насоченост на личността*“ спрямо заобикалящата я действителност. Разглеждано като психическо явление, отношението е „*активен компонент и атрибут на индивидуалното съзнание*“, разкриващо субективната връзка с отразявания свят, намиращо израз в действията и поведението на личността (Desev, 2010: 323). В психологията *психическите отношения* се разглеждат като четвъртата категория психически явления (*психически процеси, психически свойства и психически състояния*) по предложение на В. Мясинчев (1893 – 1973). Обобщеното психологическо разбиране за отношението се синтезира в една цялостна система от „*осъзнати индивидуални избирателни връзки*“ на личността с действителността (Desev, 2010: 402). Отношението се проявява в избирателното възприемане на околната действителност като постоянен регулатор на дейността, възникваща в отговор на отделни потребности. То конструира ядрото на личността, разкрива нейните свойства и поведенчески прояви към обществото и протичащите в него социални събития, към труда,

към духовните и материалните ценности, към природата и предметите на собственост, към другите хора и себе си. В социалната психология като синоним на отношението се разглежда нагласата. Трябва обаче да приемем, че в предучилищна възраст не бихме могли да търсим нагласа като трайна ориентация, устойчива предразположеност за действие по идентичен начин в различни ситуации. Характерна особеност на децата в предучилищна възраст е, че в процеса на общуване с околната действителност, в това число и с природата, те проявяват определено отношение, намиращо израз в проявата на удивление, възхищение и радост при съприкосновение с нея, проявяват интерес, любопитство към многообразието от природни обекти и явления, които ги заобикалят. Следователно психологичната особеност за наличие на определена насоченост към природата у децата в тази възраст е *отношението*. Като психично явление, отношението на детската личност е израз на познанията, интересите, емоционално-ценностните оценки, начина на поведение към социалните явления, материалните и духовните ценности на културата. На съвременния етап понятието „отношение“ се определя като „*обективна връзка, зависимост или позиция, насоченост на личността спрямо нещо или някого; психично явление, активен компонент и атрибут на индивидуалното съзнание и неговата обратна субективна връзка с отразявания свят, която се обективизира в действие и практическо поведение*“ (Desev, 2010: 323). Това определение разкрива различните аспекти на понятието отношение, обединяващо философското, социалното и психологическото разбиране. Педагогическото разбиране на отношението са субективните осъзнати връзки и ориентации на личността и очаквания на социалната група към нея. За наличие на отношение съдим по поведенческите реакции на личността, заредени с определени емоции, водещи до определен тип действия, по изградени ценностни еталони и стереотипи в различни социални ситуации. Разглеждано като психическо явление, компонент на индивидуалното съзнание, в отношението се разграничават следните три взаимосвързани компонента (Dimitrov, 2012: 71):

- „*когнитивен – знания, представи, понятия, убеждения и мисли;*
- *афективен – отразяващ симпатиите и емоционалните реакции и оценки към обекти и лица;*
- *поведенчески – изразяващ потенциалната готовност на личността да действа по определен начин или обективация на намеренията*“.

Формирането на всяко едно от тези отношения изисква очертаване на определени задачи. Функцията им е да служат като теоретично-методически ориентири при формиране на отношение към природата като към ценност на културата.

Когнитивният компонент на отношението отразява познавателната насоченост, стремежите и интересите на децата, потребността от познавателна информация за природата и проява на инициативност за проучване и опознаване

на близкото обкръжение. Той е в основата на формирането на отношение към природата като към ценност на културата и влияе пряко върху емоционалния и поведенческият компонент. Важен елемент от този компонент са познавателните интереси на децата, явяващи се като стимули за активност, израз на насоченост за получаване на знания и опит за природната среда. Съдържателният акцент на когнитивния компонент са знанията, тяхната системност и последователност, йерархичност и задълбоченост.

Афективният компонент от отношението към природата като към ценност на културата отразява емоционално-оценъчното отношение към обекти и явления от природната среда. Той изразява готовността (насочеността) на децата да съчувстват, съпреживяват, откликват на растителни и животински обекти, да изразяват разбиране относно тяхното състояние, да зачитат правото им на живот. Природата привлича детето с постоянните си промени и движения, с разнообразието от цветове, красотата и удивителни форми и звуци. Близостта му с нея катализира богата гама от емоционални настроения, отключва любознателността, наблюдателността и неговите интереси. Близостта с природата ги насочва към осмисляне грижите на хората и трудовата им дейност сред природата и отрицателно отношение към негативни постъпки на връстници спрямо нея.

Поведенческият компонент включва грижливото отношение към природни обекти от близкото обкръжение, готовност и желание за извършване на трудоподобна дейност, опазване и почистване на средата, която обитава, спазването на правила за ред и хигиена, осмисляне на ползата от положените собствени усилия за грижливо отношение към природата.

В психолого-педагогическите изследвания развитието на всяка личност се свързва с формирането на нейната ценностна система и ценностната ориентация, включваща отношението на личността към обекти и явления от действителността. Тя обуславя избора на мотива, избирателността на възприятията, регулира поведението на човека, детерминира и насочеността на личността. „От това на какво даден човек придава по-голяма или по-малка ценност зависи много какво ще бъде отношението му към различните явления в живота от обективния и неговия субективен свят“ (Pirgov & Tsanev, 1973: 326 – 336). Акцентът на отношението към природата като към ценност на културата в предучилищна възраст се състои в това, че тук не става дума за развитие на интелектуални процеси, сръчности, умения и качества, а за психично явление, което е комплексно и отразява насочеността на детската личност, проявяващо се като устойчива предразположеност за възприемане и действие по изградени ценностни еталони и стереотипи за екологосъобразно поведение.

В теоретичните разработки на философията, културологията и етнографията цялата съвкупност от материални и духовни придобивки се определят като *културни ценности*. В книгата си „Култура и етика“ А. Швайцер (1960)

разглежда културата като съвкупност от духовни достижения в историческото развитие на цивилизацията, служещи за прогреса на личността и обществото. Според него развитието на културата е не чрез измеренията на материалните достижения на човечеството, а на основа на етичните отношения на човека към заобикалящата го среда. Трябва да изтъкнем, че за да придобие даден предмет или явление ценностна стойност за отделната личност и социална група, трябва да отговаря на критериите, по които се извършва оценяването на съответните обекти и явления. Те са закрепени в съзнанието като правила и норми на поведение и служат за ориентири в човешката дейност. В психологията ценностите се разглеждат като регулативни механизми на психиката, изпълняващи мотивационни функции, предпоставка за ефективна психическа регулация на поведенческите прояви на личността. Ценностното отношение на различните етнически групи към природата е в основата на културните им проявления. Векове наред човек създава в материалната и духовната сфера това, което има значение за него, а всичко значимо за човека е ценност. В исторически контекст въздействието на човека върху природната среда посредством оръдията на труда води до нейното култивиране и създаване на изкуствена среда. Природата и култивиращата дейност на човека в нея са предпоставка за поява на културата и културни артефакти, норми и правила за ценностно отношение към нея. За това свидетелстват многобройните традиции, обреди и ритуали, които се зараждат като носители на познавателно и възпитателно послание, стремежите за съхранение на екологическото равновесие. Всичко, което създава човек в еволюционното си развитие на отношенията с природата и благодарение на своята дейност, при което той се формира като социално същество и творец, формира неговата култура. Природното, социалното и културното начало на човека се интегрират у него и образуват една цялост, единство или система от отношения. В други теоретични разработки културата се определя като „творчески процес на развитие“ за задоволяване на материални и духовни потребности на цялото общество (Ganev, 1996: 20). Следователно цялата съвкупност от духовни и материални придобивки, създадени от човечеството в историческото му развитие за задоволяването на определени потребности, формира неговата култура. Това разбиране на културата отразява нейните съдържателни и съществени характеристики. Материалните и духовните ценности, като социално явление, белег на културата, се унаследяват от поколенията чрез образователните и възпитателните функции на културата. Възпитанието е процес, в който детето се въвежда в културата и се формира отношението на личността към заобикалящия свят. В основата на възпитателния процес са заложени културните идеи и ценности на отношение към обекти и явления от действителността. Според Й. Колев, макар и пренебрегвано в педагогиката, „понятието култура е необходимо, тъй като се тълкува от аспекти, които разкриват

различни значения и за възпитанието, и образованието на човека“ (Kolev, 2006: 72). Авторът включва в понятието „среда“ *„космическото (разбирано като глобално), социално-икономическото, възпитателното и образователно и т.н. влияние“* по отношение на индивидуалното личностно развитие и социализацията. В тази връзка, социализацията на детето не е само усвояване на утилитарните аспекти на човешката култура, а усвояване на правила, норми и ценности за адекватно поведение в заобикалящата го действителност. Социалната среда, в която се развива детето, разкрива закодираните в културата форми на поведение спрямо природата, формира индивидуалното ценностно отношение на детето към нея.

Културологичният подход ни дава възможност да разглеждаме и обясняваме поведението на хората чрез господстващите в дадена култура ценности и правила на поведение спрямо заобикалящата ги среда. Основания за разглеждане на природата като ценност на културата и приложението на културно-историческата идея ни дават теоретичните постановки на А. Дистервег (1866), Н. Игнатовская (1987), О. Адыгбай (2000), Е. Янакиева (2000; 2008). Според Е. Янакиева (2008) възприемането на природата като ценност на културата може да бъде обект на научен интерес в два аспекта. Първият се отнася до това, че *„чрез своята стопанска дейност е създал много културни растения и е одомашнил редица животни“* (2008: 228) Те са част от познавателното съдържание на редица педагогически концепции за формиране на познавателно отношение към природата. Вторият се отнася до това, че приспособявайки се към физико-географските условия и преобладаващия ландшафт, всеки етнос е изработил и съответни стереотипи на поведение като към ценност. Те са отразени в природния календар, обичаите, традициите, ритуалите и обредите на етноса и представляват синтезиран израз на отношение към природата като към ценност и развитие на духовната култура. В тях е закодирано ценностното отношение към цялото многообразие от природни обекти и явления, имащи символно значение. Поради това в образователното съдържание следва да се включват специфични етнокултурни, географски, исторически, езикови и литературни компоненти, и то на *„емоционално-ценностна основа“* (Yanakieva, 2000: 228).

Запознаването на децата с природата в родния край в сега действащите практико-приложни дидактични модели е насочено към формиране на познания с цел ориентация по отношение на физико-географските дадености на региона. Но ако тези познания се обвържат с произхода и значението на наименованията, разказване на легенди и предания за отделни природни обекти от родния край, това ще придаде емоционален облик на педагогическия процес, ще доведе до формиране на положително и ценностно отношение към тях. Опитът ни показва, че ако липсват емоционални преживявания при контактуването на децата с природата, това води до духовно обедняване на

детската личност. От друга страна, познавателно съдържание, поднесено по емоционален начин, гарантира трайност на представите, поражда познавателен интерес, развива наблюдателността и въображението, поддържа детската любознателност и мотивира активността. Въпреки наличието на сериозни теоретични постановки, отнасящи се до запознаване с културното наследство на родината и това на други народи, то се свързва предимно с художествените възприятия и развитието на творчески способности – Е. Игнатъев, Н. Сакулина, Ц. Шейтанова, Л. Йорданова. Изброените теоретични постижения се докосват до проблема, без да разкриват възможността за използване на народното творчество като носител на натрупания житейски опит и философско отношение към природата, създаващо предпоставки по емоционален и непринуден начин детето да получи познания за природата като културна ценност. В същото време запознаването с народното творчество съдейства за естетическото, нравствено и творческо развитие на децата, тяхната самоидентификация и социализация.

От психолого-педагогическа гледна точка, приложението на екологическия подход като методологическа основа за въвеждане на детето в света на природата дава възможност да получим информация за *степената на формиране на отношение към природата, като към ценност на културата в предучилищна възраст*. Основната идея на екологическия подход, като вариант на системния, се състои в това, че в познавателния процес за запознаване на децата с обекти и явления от природната среда влизат две системи. „*Едната от тези системи се намира в центъра и се разглежда като основен обект, а другата я заобикаля и се разглежда като заобикаляща*“ (Yanakieva, 2006: 3). Екологическият подход придава ново виждане по отношение на формите и методите на организация на екологическото възпитание поради факта, че даден обект или явление се разглежда чрез разкриване на взаимовръзката му с всички компоненти на заобикалящата го среда – „*природна, материална и социум*“. Основавайки се на екологическия подход, който дава възможност да приемем за *централен обект социума*, т.е. човека и връзката му със заобикалящия го ландшафт, разкрива пред детето различни сфери на човешка култура и отношение към природата като към ценност. Тази връзка се състои в процесите на проучване, приспособяване, стопанска дейност изграждане на изкуствени съоръжения за облагородяване. Наред с това се създават предпоставки детето да гледа на творчеството като на специфична форма на отражение на природната среда посредством изкуствата, знаци, символи, ритуали и обреди. Предимствата на екологическия подход се състоят в това, че дадени обекти и явления не могат да бъдат разглеждани като отделни единици, а като система, в структурата на която влизат множество компоненти, оказващи си взаимно влияние. Така поднесено, образователно-възпитателното съдържание създава реални предпоставки за едно системно „*виждане*“ от детето в предучилищна

възраст на съществуващата взаимовръзки „социум – природа“. Този начин на възприемане осигурява възможност за екологично метапознание, формиране на емоционално-оценъчните и поведенчески реакции спрямо природата. Екологическият подход създава предпоставки за въздействие върху ценностните ориентации на детето във връзка с труда в природата, грижите на хората за селектиране и съхранение на природните дадености. Въвеждането на детето в света на културата ни задава една качествено нова траектория, чрез която да реализираме система от дейности и изграждането на стратегии и педагогическа технология за преодоляване на „*информационно-констатиращия характер на познание; еднопосочна и едностранна интерпретация на възприети факти и явления*“ (Koleva, 2012: 68), утвърден като практика в детските градини. Това не изключва кореспондирането му с други утвърдени подходи. В тази връзка, много важни са интегративните връзки, които търсим между различните подходи, както и по отношение на съдържанието, формите и методите, даващи възможност за формиране на отношение към природата като към ценност на културата.

Съдържателният компонент на педагогическата технология може да се обогати със знания за начина на живот, поведение на хората в зависимост от заобикалящата ги жива и неживата природа. Всички тези компоненти на заобикалящата ни природна среда са служили за прогнозиране на материалните ресурси от стопанската дейност, различните тълкувания на поведението на животни за предстоящи климатични промени и геоложки явления. Това се дължи на факта, че голяма част от познанията на човечеството за живата и нежива природа се дължат на многовековния опит, натрупан по пътя на наблюдението. В резултат на това те получават различни наименования в различните култури. Имената на растенията не са дадени случайно, а най-често са свързани с фазите на цъфтеж и развитие, с годишните времена, с характеристиките им особености във външния вид, миризмата, вкуса, географското им разпространение, с обичаите и вярванията. На основание изброените особености народният творец дава на растенията подходящи имена например: трепетлика (*Populus tremula* L.), лепка (*Galium aparine* L.), звъника (*Hypericum perforatum* L.), горчивка (*Gentiana cruciata* L.), червенка (*Delphinium consolida* L.), жълтурче (*Ranunculus ficaria* L.) и др. Българският език е богат на народни имена на растения и животни. Това се корени в нашето историческо минало, тъй като българският народ се е занимавал предимно със земеделие и скотовъдство и ежедневно е контактувал, наблюдавал и проучвал заобикалящия го ландшафт. Така например по броя на цветята и плевелите, растящи из полето и посевите, той се е стремил да предсказва плодородието или недоимъка през годината, да опознава фазите на растеж и развитие, открил е начините за размножаване, отразени в селскостопанския календар. Голяма част от растенията се превръщат в част от неговия живот като лечебни растения и подправки,

растения, свързани и с неговите вярвания, обичаи и традиции. Запознаването на децата с тези аспекти на нашия бит и култура ще изостри наблюдателността им към заобикалящата ги природна среда, ще създаде предпоставки за формиране на изследователски умения и интереси. Много често в практиката материалите се дават в готов вид и децата не участват във тяхното събиране и подбор. Това ги отдалечава от възможността за получаване на непосредствени впечатления в природната среда и придава на педагогическия процес репродуктивен характер. Така например една разходка или екологическа експедиция, посветена на събиране на природни материали, би обогатила представите на децата за местообитанията, контактите с тях дават непосредствени впечатления за характерните им особености и свойства, осигуряват емоционално приповдигната атмосфера на познавателния процес. От друга страна, децата могат да получат познания относно негативните въздействия върху природата в резултат на човешката намеса. Редица психологически изследвания доказват, че децата в предучилищна възраст формират своите представи по пътя на сетивното познание. Пренебрегването на формите на организация, ограничаващи непосредствения контакт с природата, ги лишава от чувството на радост, съпреживяване и наслаждение. В българското народно творчество познанията за природата се предавали на поколенията чрез подходящи за детската възраст фолклорни творби. Включването на гатанки, пословици, поговорки и залъгалки, които са плод на творческо интерпретиране на явленията от неживата и живата природа, ще развие образното мислене, въображението, умения за разбиране и тълкуване на художествената образност, повишаване на тяхната литературна култура. Въвеждането на детето в света на митологията ще му даде възможност да проникне в света на тайнствеността, загадъчността, символизма на митологичните същества, да проникне в сакралността на обреди, ритуали и традиции. И ако за нас, възрастните, nonsens е плащещ, то за детето е необходимост, с оглед развитие на въображението.

Многобройна и разнообразна е материалната и духовната култура на нашия народ, вплела в себе си познавателно, емоционалнооценъчно и поведенческо отношение към природата. В нея е отразен вековният социален опит на народа за екологосъобразно взаимодействие с нея. Запознаването на децата с този социален опит и отношение към природата като към ценност на културата ще съдейства за изграждането на ново *виждане*, емоционални оценки и поведенчески модели на протекционизиране на природните ценности. Тези модели на поведение включват всички правила и норми, като белег на културата, с които етносът възпитава ценностно отношение към нея, битувачи и до днес. Така например вярванията, че ако разрушиш гнездо на лястовица, докоснеш яйцата и посегнеш на нейното потомство, ще се появят лунички на лицето ти, или ако унищожиш млада плодна фиданка, плодните дръвчета няма да дават плод дълго време, се тълкуват като послания, носещи възпита-

телен елемент, свързани със съхранението на природните ценности. От друга страна, недостатъчната научна информация за отделни обекти в живата природа са обект на човешко унищожение, свързани с неправилно тълкуване и вярвания. Това налага търсенето на пътища и механизми за преодоляване на такова неадекватно отношение към природните обекти. В българските народни вярвания дивият заек се смятал за демонично животно, на чийто гръб язди дяволът. Хванатият див заек се хвърля в тръни вързан, за да се набодe дяволът и да умре. Неадекватно е отношението ни към кафявата крастава жаба (*Bufo bufo*) – заради външния си вид, тя е била обект на унищожение, придобила е статут на защитен вид в нашето законодателство. В старите поверия се смята, че смокът мишкар (*Elaphe longissima*) е стопанин на дома. Това се обяснява с ползата от това влечуго, което се храни с мишки, които нападат хамбарите със зърно. Дълбоката привързаност или неприязън към отделни представители от природата е дало отражение в предания, поверия и легенди, както и на поведенческите модели на хората спрямо тях. В тази връзка, много важни са подборът на художествени образци, с които си служим, и познанията за хранителната вериги на отделни природни обекти, чрез които да се изграждат адекватни научни познания.

Взаимовръзката на социума и природната среда дава отражение и в празнично-обредната система на всеки народ. Почитта и ценностното отношение към дървесните видове, преобладаващи в страната ни, е пресъздадено в народното фолклорно творчество, празници и обичаи. В новогодишните празнични обичаи и изграждането на празничната среда неотменен атрибут е накичената с лъскави играчки и гирлянди елха. Нейните обредни корени и корените на обредното дърво са белег на индоевропейската култура. Елховото дърво е дошло при нас от новогодишните празнични обичаи на източните славяни – руснаци, украинци, белоруси. При тях е въведено от Петър Велики – 1700 година, пренесено от германските народи. За българския народ е използването на дряновото обредно дърво, характерно за цялата страна. В духовната култура на българина дрянът е символ за здраве и дълъг живот и присъства в множество ритуали и обреди. От него се изработва сурвачката, присъства в новогодишната баница с късмети, на цъфнало дряново дръвче се връзват мартениците и др. На практика, децата в предучилищна възраст се запознават със сурвачката, но във връзка с художествено-творческата дейност. В културата на българина на особена почит са още яворът, дъбът и орехът. В българските народни приказки и песни се разказва за покровителските сили на явора, от явор е кавалът, с който овчарите свирели, докато пасели стадата. От него се изработвала и сватбарската чаша, с която ритуално се дава вино на младоженците, за да живеят в разбирателство и любов. На Бъдни вечер във всяко огнище гори дъбова цепеница. Дъбът се използвал и като материал за изработването на вещи от бита на българите.

Това са само една малка част от възможностите за осигуряване на педагогически условия, свързани с получаването на знания за природата като източник за развитие на материалната култура, вдъхновение за духовното развитие на цивилизацията и формиране на отношение към природата като към ценност на културата.

БЕЛЕЖКИ

1. <http://www.lib.ru/CULTURE/SHWEJCER/kultura.txt>. Швайцер А. Култура и етика.
2. Философски речник (1978). Първо адаптирано българско издание. Под редакцията на Бъчваров, М., М. Драганов, С. Стоев. София. Партиздат. 1978.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Dragolova, E. (2001). Smesenite grupi – realnost i otgovornost. V: *Smesenata grupa v detskata gradina – problemi, predizvikatelstva, perspektivi*. Sbornik. Buyukliev, P., Baltadzhieva, Y., Georgieva, E., Ignatova, T., Terzieva, M., Dragolova, E., Ignatova, E., Ignatova, M. & Nikolov, Kr. Yambol: Dimant [Драголова, Е. (2001). Смесените групи – реалност и отговорност. В: *Смесената група в детската градина – проблеми, предизвикателства, перспективи*. Сборник. Буюклиев, П., Балтаджиева, Й., Георгиева, Е., Игнатова, Т. Терзиева, М., Драголова, Е., Игнатова, Е., Игнатова, М. & Николов, Кр. Ямбол: Димант].
- Ganev, S. (1996). *Pri izvorite na kulturata. Kultura i obshtestvo*. Blagoevgrad: Intelekt. [Ганев, С. (1996). *При изворите на културата. Култура и общество*. Благоевград: Интелект].
- Gyurov, D. (2007). Orientiraneto v sveta – osnova za samoutvarzhdavane i priobshtavane kam obshtochoveshkite tsennosti. *Preduchilishtno vazpitatie*, 3. [Гюров, Д. (2007). Ориентирането в света – основа за самоутвърждаване и приобщаване към общочовешките ценности. *Предучилищно възпитание*, 3].
- Doroshko, O.M. (2002). *Ekologicheskaya pedagogika*. Gorodno: GrGU. [Дорошко, О.М. (2002). *Екологическа педагогика*. Городно: ГрГУ].
- Desev, L. (2010). *Rechnik po psihologiya*. Sofia: Bulgarika. [Десев Л. (2010). *Речник по психология*. София: Булгарика].
- Dimitrov, D. (2012). *Obogatyavashtoto pedagogicheskoto vzaimodeystvie v preduchilishtna vazrast. Kontseptualno-tehnologichen model*. Sofia: Izd. Iskustvo. [Димитров, Д. (2012). *Обогатяващото педагогическо взаимодействие в предучилищна възраст. Концептуално-технологичен модел*. София: Изд. Изкуство].

- Kolev, Y. (2006). *Filosofiya i istoriya na pedagogikata (opit za inovatsiya)*. V: *Deteto, negovoto semeystvo i negovata detska gradina*. Blagoevgrad: UI "Neofit Rilski". [Колев, Й. (2006). *Философия и история на педагогиката (опит за иновация)*. В: *Детето, неговото семейство и неговата детска градина*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“].
- Koleva, M., Stoimenova, V., Stoyanova, K. & Dzhorova, B. (2012). *Opoznavane na okolnata deystvitelnost ot deteto v preduchilishtna vazrast. Pedagogicheska tehnologiya*. Blagoevgrad: UI „Neofit Rilski“. [Колева, М., Стоименова, В., Стоянова, К. & Джорова, Б. (2012). *Опознаване на околната действителност от детето в предучилищна възраст. Педагогическа технология*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“].
- Makarenko, A.S. (1968). *Izbrani pedagogicheski proizvedeniya*. Sofia: Izd. Narodna prosveta. [Макаренко, А.С. (1968). *Избрани педагогически произведения*. София: Изд. Народна просвета].
- Pirgov, G. & Tsanev, Ts. (1973). *Eksperimentalna psihologiya*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Пиргов, Г. & Цанев, Ц. (1973). *Експериментална психология*. София: Наука и изкуство].
- Pirgov, G. (1975). *Pedagogicheska psihologiya*. Sofia: Narodna prosveta. [Пиргов, Г. (1975). *Педагогическа психология*. София: Народна просвета].
- Radeva, A., Nikolova, Em. Stefanova, V., Todorova, M., Dimitrova, N., Dancheva, R., Zankov, O. & Pavlova, Tsv.(1989). *Metodicheski nasoki za vazpitatelna rabota v smesena vazrastova grupa na detskata gradina*. Sofia: Izd.Narodna Prosveta. [Радева, А., Николова, Ем. Стефанова, В., Тодорова, М., Димитрова, Н., Данчева, Р., Занков, О. & Павлова, Цв.(1989). *Методически насоки за възпитателна работа в смесена възрастова група на детската градина*. София: Изд. Народна просвета].
- Sheytanova, Ts., Aleksieva, S. & Nikolova, E. (1987). *Esteticheskoto vazpitanie v detskata gradina*. Sofia: Narodna prosveta [Шейтанова, Ц., Алексиева, С. & Николова, Е. (1987). *Естетическото възпитание в детската градина*. София: Народна просвета].
- Yanakieva, E. (1994). *Ekologichno vazpitanie na detsata ot preduchilishtna vazrast. Entsiklopediya na preduchilishtniya pedagog*. Sofia: Izd. Daniela Ubenova. [Янакиева, Е. (1994). *Екологично възпитание на децата от предучилищна възраст. Енциклопедия на предучилищния педагог*. София: Изд. Даниела Убенова].
- Yanakieva, E. (2006). *Formi za organizatsiya na ekologicheskoto vazpitanie v detskata gradina*. Blagoevgrad: UI "Neofit Rilski" [Янакиева, Е. (2006). *Форми за организация на екологическото възпитание в детската градина*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“].

- Yanakieva, E. (2000). *Az sam potokat, a ti – rekata, v koyato se vlivam. Za entsiklopedichното obrazovanie na detsata ot preduchilishtna vazrast*. Burgas: Dimant. [Янакиева, Е. (2000). *Аз съм потокът, а ти – реката, в която се вливам. За енциклопедичното образование на децата от предучилищна възраст*. Бургас: Димант].
- Yanakieva, E. (2008). *Preduchilishtna pedagogika. Repetitorium (I). Klyuch. Obyasneniya. Dopalneniya*. Blagoevgrad: UI. “Neofit Rilski” [Янакиева, Е. (2008). *Предучилищна педагогика. Repetitorium (I). Ключ. Обяснения. Допълнения*. Благоевград: УИ. „Неофит Рилски“].
- Yordanova, L. (1974). *Narodno prilozhno izkustvo*. Sofia: Narodna prosveta. [Йорданова, Л. (1974). *Народно приложно изкуство*. София: Народна просвета].
- Yordanova, L. (1983). *Hubost za badni vekove*. Sofia: Otechestvo. [Йорданова, Л. (1983). *Хубост за бъдни векове*. София: Отечество].
- Yordanova, L. (2000). *Balgarska narodna mitologiya razkazana za detsa*. Sofia: IK „Ema“. [Йорданова, Л. (2000). *Българска народна митология разказана за деца*. София: ИК „Емас“].

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PREREQUISITES FOR FORMING AN APPRECIATIVE ATTITUDE TO NATURE AS A CULTURAL VALUE (PRESCHOOL VARIED-AGED GROUP)

Abstract. The present article conveys the psychological and pedagogical prerequisites for familiarization of children at pre-school age with the natural environment to the effect of forming an appreciative attitude to nature as a cultural value. The basic structural components of the concept of attitude are outlined. Pedagogical arguments have been advanced which prove the necessity for developing a theoretical and methodical model for the formation of an appreciative attitude to nature as a cultural value.

✉ **Mrs. Nadzife Changalova, PhD student**
Pre-primary and Primary School Education Department
Faculty of Pedagogy
South-West University “Neofit Rilski”
Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: nadzife.chan@abv.bg